

Operacja Ajaks

21 sierpnia 2018

Mohammed Mosaddegh (Mosaddeq) był niewątpliwie politykiem irańskim, który w dziedzinie reform polityczno-ustrojowych mógł stać się pod wieloma względami tym dla Iranu, kim dla Turcji był swego czasu Attaturk. Był pierwszym Irańczykiem, który zdobył dyplom zachodniej uczelni i już jako młody polityk dawał dowody swojego przywiązania do legalizmu i zasad. Wielokrotnie wycofywał się z czynnej polityki, rezygnując z zaszczytów, jeżeli tylko Iran znajdujący się pod brytyjskim protektoratem, ulegał wpływom autorytaryzmu i samowoli politycznej. Jako współtwórca irańskiej konstytucji z 1906 roku żarliwie bronił jej zapisów i apelował o wstrzeźliwość do Rezy Pahlawiego, gdy ten przystąpił do ustrojowego obalenia dynastii Kadżarów i na jej miejsce, osobistego założenia szat monarszych (szacha). Represje na opozycji za czasów Pahlawiego utwierdziły jego niechęć do autorytarnych metod sprawowania władzy i ostatecznie zdobyły go dla idei monarchiczno-konstytucyjnych, a następnie demokratycznych.

Mossadegh powrócił do czynnej polityki w 1944 roku, 3 lata po tym gdy Rezę zastąpił na tronie jego bardziej umiarkowany i chwiejny syn Mohammad Reza Pahlawi. Po 1949 roku wokół Mossadegha zgromadziła się grupa polityków popierająca demokratyzację ustroju, likwidację wpływów kolonialnych i przede wszystkim nacjonalizację ropy naftowej. Mossadegh utrzymywał, że szach powinien panować, a nie rządzić, na podobieństwo monarchii konstytucyjnych w Europie. On i wywodzący się z różnych stronnictw przeciwnicy szacha utworzyli wkrótce Front Narodowy. W wyborach w 1951 r. do irańskiego parlamentu (Madżlesu) Front Narodowy zdobył większość. Mossadegh został premierem, a jego koalicjant reprezentujący wpływy religijne, ajatollah Abolghasem Kaszani otrzymał fotel marszałka parlamentu. Koalicja z nowym

premierem na czele wprowadziła w życie szereg reform: właściciele fabryk zostali zmuszeni do wypłat świadczeń na rzecz swoich pracowników, chłopów zaś zwolniono od przymusowej pracy u panów feudalnych. Zapowiadano dalszą demokratyzację ustroju i reformę rolną. Najistotniejszą decyzją rządu Mossadegha była jednak szybka nacjonalizacja irańskiej ropy naftowej, co oznaczało przejęcie przez władze Iranu anglo-irańskiej kompanii naftowej, protoplastę dzisiejszego BP.

Brytyjski rząd, występujący w roli strony poszkodowanej, w odpowiedzi na ten krok wprowadził embargo na handel z Iranem i rozpoczął blokadę irańskich portów. Strona brytyjska szukała następnie poparcia i arbitrażu ONZ w tej sprawie, ale wystąpienie Mossadegha na forum ONZ w Nowym Jorku, w którym potępił on uzurpatora z Londynu jako kraj „okrutny i imperialistyczny” spotkało się z aplauzem. Roszczenia brytyjskie zostały oddalone, ale konfliktu nie zażegnano.

W kluczowym momencie kryzysu, jakim było zerwanie stosunków dyplomatycznych z Wielką Brytanią, który utrudnił dyplomacji tego ostatniego kraju grę zakulisową w Iranie, Mossadegh zaapelował do szacha o wzmocnienie pozycji rządowej poprzez rzeczenie się prawa obsadzania stanowiska ministra obrony. Gdy szach odmówił, premier jako człowiek zasad, ustąpił ze stanowiska. Jego stanowisko zajął Ahmad Ghawam, który szybko zdradził swą brytyjską afiliację: zapowiedział wznowienie negocjacji z Wielką Brytanią i rozliczenie Mosaddegha za nacjonalizację. Zapowiedź uderzenia w wielce popularne reformy wywołało lawinę społeczną. Przeciwno Ghawamowi na ulicach wystąpili nacjionaliści, socjaliści z partii Tudeh i islamiści Kaszaniego. Brutalne represje wobec opornych doprowadziły do ran lub śmierci 250 osób – wojsko odmówiło dalszego tłumienia wystąpień i Ghawam po czterech dniach poczuł się zmuszony do ustąpienia ze stanowiska. Mossadegh ponownie objął tekę premiera i przystąpił do dalszej pluralizacji systemu społeczno-politycznego poprzez wprowadzenie wolności słowa i zgromadzeń, legalizację partii lewicowych i wspomnianych prac

nad reformą rolną.

Sukcesy Mossadegha utrwały wyzucie brytyjskiej korony z narzędzia jej dominacji, ropy naftowej, ważnego dla gospodarczego krwioobiegu. Brytyjscy dyplomaci zdążą jeszcze zniechęcić do irańskiego premiera niektórych jego partnerów, ale po wydaleniu brytyjskich dyplomatów z terytorium Iranu administracja ówczesnego brytyjskiego premiera, Winstona Churchilla, wydawała się bezsilna. Minister spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii, Anthony Eden, po nacjonalizacji Anglo-Iranian British Oil Company, uważał Mossadegha za poważne zagrożenie dla interesów strategicznych i ekonomicznych Albionu. Utraciwszy środki nacisku na niedawny protektorat sztabowcy Edena i Churchilla zaczęli sondować Amerykanów, na ile byliby gotowi reprezentować ich interesy w Teheranie.

Najkorzystniejszy dla rządu w Londynie scenariusz otworzył się wraz z wyborem na prezydenta USA w 1953 roku Dwighta Eisenhowera. Kandydat Republikanów wyczulony na widmo sowieckiego zagrożenia reagował z ożywczą wrogością wobec wszystkiego co wydawało się być zabarwione czerwienią komunizmu. W następnych latach słowo komunizm dla administracji USA stanie się powtarzanym zaklęciem maskującym i uwiarygadniającym wszelkie zapędy imperialistyczne. Oficjalnym wytłumaczeniem dalszego biegu wypadków jest teza, iż dyplomacja brytyjska przekonała doradców Eisenhowera, że Iran zaczyna coraz bardziej dostawać się w strefę wpływów Związku Radzieckiego i „domniemani komuniści” są bliscy zainstalowania się tam na dobre. Posłużyć temu miały fałszywe dane wywiadowcze. Szereg akcji z lat 1953-57 pozwala jednak przypuszczać, że ingerowanie w polityczny porządek krajów trzecich – choćby demokratycznych – był w tamtym czasie powtarzalną i planowaną strategią powiększania amerykańskiej strefy wpływów, w którą zaangażowani byli najwyżsi dowódcy amerykańskiego wojska i wywiadu.

Patronem tej polityki był sekretarz stanu w rządzie

Eisenhowera, John Foster Dulles, dla którego destabilizacja za pomocą wydłużonej ręki jaką był wywiad stanowiła stały repertuar preferowanych środków oddziaływania na politykę międzynarodową. Ręka ta była dla niego instrumentem familiarnym w pełni tego słowa znaczenia: na czele CIA w tamtym czasie stał jego brat Allen Dulles – to jemu polecił przygotowanie planów obalenia Mossadegha. Polecenie te padło w marcu 1953 r. a już w kwietniu CIA wyasygnowało kwotę miliona dolarów służącą zmianom w Iranie.

Milion dolarów z rąk Allena Dullesa powędrował prosto do Kermita Roosevelta, wnuka Theodore'a Roosevelta, 26. prezydenta Stanów Zjednoczonych. Kermit Roosevelt miał pokierować grupą amerykańskich i brytyjskich agentów w Teheranie. Dwadzieścia sześć lat po zamachu Kermit Roosevelt w swojej książce „Countercoup” relacjonował, że pod osłoną CIA, 19 czerwca 1953 roku wśliznął się do Iranu jako „James Lockbridge”. Nie budzący podejrzeń Mr. Lockbridge stał się wkrótce regularnym gościem w tureckiej ambasadzie gdzie grywał w golfa i tenisa. Pod tą przykrywką nieszkodliwy na pierwszy rzut oka pan Lockbridge vel Kermit Roosevelt, organizował jeden z najbardziej bezczelnych przewrotów politycznych drugiej połowy XX wieku. Powierzone sobie pieniądze wykorzystał jako łapówki dla polityków, urzędników państwowych, irańskich arystokratów i dla pospolitych przestępców, jak również na cele związane z propagandą i organizowaniem demonstracji planowo przeradzających się w zamieszki.

Istotnym zadaniem wywiadu amerykańskiego stało się poróżnienie Frontu Narodowego ze środowiskami religijnymi posiadającymi niepomierny wpływ na społeczeństwo. Sięgnąwszy po środki propagandowe, stronników Mossadegha odmalowywano jako komunistów i ateistów – wrogów religii i islamu. Nacjonaliści i socjaliści związani z rządem, jak donoszono w propagowanych tą drogą wieściach, mieli ponadto przymierzać się do ataków na najwyższych przywódców religijnych. Tym sposobem zrobiono

wyłom w sojuszu, którego wzajemne ustępstwa tworzyły widoki na budowę społecznie umiarkowanego Iranu. Utopienie poparcia szyickich duchownych i wiernych dla Frontu Narodowego stanowiło ważny, ale nie jedyny składnik wywrotowego produktu mix. CIA pozyskało również środowiska lojalistycznych monarchistów i działaczy pronazistowskich z okresu II wojny światowej. W sierpniu 1953 roku do tej koalicji dołączył szach, który po sygnałach Kermity Roosevelta, że zamiast niego Amerykanie postawią na inną kartę, zgodził się na obalenie urzędującego premiera. Szach Pahlawi podpisał dymisję Mossadegha. Na jego miejsce na nowego premiera, zagraniczne służby, działające oczywiście wciąż zakulisowo, wyznaczyły Fazlollaha Zahediego, znanego szczególnie z ciężkiej ręki podczas tłumienia publicznych demonstracji.

Przejmując pałeczkę Zahedi nawiązał kontakt z częścią radykalnych islamistów, lecz dużą część wykorzystanego następnie aktywu stanowili szukający zarobku dniówkarze z przedmieść. Opłaceni agenci Zahediego i Roosevelta, według przyjętego planu, mieli podszyć się pod działaczy partii Tudeh po czym zainscenizować komunistyczny przewrót. Zadymiarze wyszli na ulice i ruszyli w kierunku dzielnic biznesowych dopuszczając się aktów wandalizmu: atak na ikonę kapitalizmu miało uwiarygadniać klasowe podłoże wystąpienia. Zajścia stały się pretekstem do wyprowadzenia na ulice wojska, które miało rozpędzić bojówki i ostatecznie rozwiązać rząd Mossadegha i jego zaplecze. Działania te skłoniły zarówno cywilnych sympatyków Frontu Narodowego, jak i członków partii Tudeh do stawienia faktycznego oporu juncie Zahediego. Cały przebieg wydarzeń, początek i koniec zamieszek, poszczególne ich fazy, skutek tego wydawały się nieodróżnialne w oczach przeciętnego obserwatora. Finałem przewrotu stała się śmierć setek osób na ulicach, a także masowe represje na faktycznych i domniemanych zwolennikach Mossadegha, Frontu Narodowego i Partii Tudeh. Wielu z nich trafiło do więzień, byli torturowani, niektórych w pokazowych procesach skazano na śmierć. Czystka objęła również wojsko. Sam Mossadegh, aresztowany, usłyszał wyrok

trzech lat więzienia i aresztu domowego. Resztę swojego życia, do roku 1967, spędził odizolowany od społeczeństwa i życia politycznego swojego kraju. Nie mógł opuścić, ani Iranu, ani przypisanej mu lokalizacji.

Przez dziesiątki lat zarówno amerykański jak i brytyjski wywiad wypierały się swojego udziału w przewrocie w Iranie roku 1953. Wypierano myśl, że obalenie rządu Mossadegha od początku było zainscenizowane i finansowane przez wywiady i rządy z Waszyngtonu i Londynu. Kermit Roosevelt, jeden z głównych łalkarzy tego wydarzenia, gdy po ćwierć wieku wracał do wspomnień z tamtych czasów, wciąż upierał się, że wszelkie działania w Iranie były podyktowane widmem „komunizmu” flirtującego niebezpiecznie z arabskim nacjonalizmem. W 60. rocznicę obalenia rządu Mossadegha Archiwum Bezpieczeństwa Narodowego Stanów Zjednoczonych przy George Washington University opublikowało serię odtajnionych dokumentów. Z udostępnionych rewelacji można było dowiedzieć się, że „przewrót wojskowy, który obalił Mossadegha i jego gabinet Frontu Narodowego przeprowadzono pod kierownictwem CIA jako akt polityki zagranicznej Stanów Zjednoczonych, opracowany i zatwierdzony na najwyższych szczeblach władzy”. Cały bieg zdarzeń tytułowano jako „kampanię zainstalowania prozachodniego rządu w Iranie”, a dokonać się to miało „poprzez prawne lub quasi-prawne metody prowadzące do upadku rządu Mossadegha i zastąpienia go pro-zachodnim rządem pod przewodnictwem szacha i Zahediego jako premiera”.

Rok po wydarzeniach w Iranie amerykański rząd dokonał podobnego przewrotu w Gwatemali, gdzie postanowiono obalić rząd wybrany w demokratycznej procedurze wyborczej za to, że zagroził lokalnym interesom przedsiębiorstwa American Fruit Company. Ta interwencja obrazuje zarazem prawdziwe powody wydarzeń w Iranie, rok wcześniej. Wszelkie tego typu przewroty prowadzone przy współudziale zagranicznych agentów w tamtym czasie służyć miały z jednej strony poszerzaniu zachodniej strefy wpływów, z drugiej zabezpieczaniu dostępu do surowców i

rynków zbytu. Wobec tego wszelkie kraje i ich administracje, które odważyły się użyć niebezpiecznego słowa „nacionalizacja”, oznajmiając chęć kontrolowania własnych zasobów, mogły liczyć się z napiętnowaniem jako ośrodki skracające na ścieżkę socjalizmu i dostające się w „strefę wpływu Związku Radzieckiego”. A to bywało wystarczającym powodem dla podjęcia kontrakcji.

SKUTKI OBALENIA RZĄDÓW MOSSADEGHA

Irańsko-ormiański historyk Ervand Abrahamian podkreśla, że zamach na rządy Mossadegha był polityczną akcją zaplanowaną od samego początku. Jej celem było usunięcie nacjonalistycznego idola, który obstawał przy tym, że ropa naftowa, jako surowiec i gałąź przemysłu, powinna zostać upaństwowiona. Według Abrahamiana, Mossadegh dla anglo-amerykańskich interesów pozostawał niebezpieczny także z powodu jego nierozłącznego wizerunku postaci „antykolonialnej”, reprezentującej wartości demokratyczne i mówiącej o prawach człowieka. Zaburzająca ten wizerunek wizja zagrożenia komunistycznego została wyprodukowana, aby uwiarygodnić w oczach krajowych opinii publicznych konieczność przetasowań na irańskiej scenie politycznej.

Bezpośrednim następstwem usunięcia Mossadegha z urzędu i rozbicia szeroko rozumianego obozu reformistów, było umocnienie pozycji i władzy szacha Mohammeda Rezy Pahlawiego, który przed ponad ćwierć wieku sprawował rządy autorytarnie. Wszelkie zapędy opozycyjne przez długi czas utrzymywał w ryzach dzięki tajnej policji SAWAK, tłumiącej sprzeciw za pomocą bezwzględnej brutalności i tortur. Znany z wystawnego trybu życia, kosmopolityzmu, a jednocześnie stylizujący się na spadkobiercę klasycznych władców Persji, Pahlavi nie cieszył się ani zaufaniem, ani szacunkiem swoich poddanych. Skorumpowana administracja i policyjny styl rządów nie sprzyjał ani utrwalaniu ani poparciu dla implementowanych przez niego reform: sekularyzacji życia publicznego, nadaniu

większych praw kobietom, powrotowi do perskiej symboliki. Zezwolenie na sprzedaż alkoholu i koncesje dla kasyn doprowadzały do białej gorączki środowiska islamskie. Wieloletnie represje i prześladowania opozycyjnych ajatollahów: Abolghasema Kaszaniego i Ruhallaha Chomeiniego umacniały religijny trzon opozycji. Polityczne i społeczne wartości szyizmu stawały się konserwatywną odpowiedzią na zepsute i prozachodnie tendencje satyną, których oplatał się Pahlavi. Znajdujący się pod przemożnym wpływem zachodnich rządów i ich agencji wywiadowczych szach od razu cofnął ustawy nacjonalizujące złoża ropy naftowej, udostępniając je zagranicznym podmiotom. Interesy Wielkiej Brytanii w regionie na kolejne 26 lat zostały obronione, a amerykańskie, rzecz można, ustanowione.

Przewrót i kontrolowanie sytuacji w Iranie przez kolejne ćwierć wieku poprzez ustanowienie i utrzymywanie marionetkowego władcy finalnie zakończyło się jednak czymś co w terminologii CIA określane jest mianem „blowback” – „nieprzewidzianą konsekwencją” tajnej operacji rozmiągającą się z pierwotnie zamierzonym celem. Wieloletnie prześladowania Ruhallaha Chomeiniego, wpierw jego uwięzienie, a następnie wydalenie z kraju, symbolizowało głęboki konflikt między modernistyczną Persją Pahlawiego, a tradycyjnymi wartościami reprezentowanymi przez ulemów, które stały się opoką dla znacznych rzesz irańskiego aktywu społecznego i politycznego wyzutego z praw politycznych i ekonomicznych. Do blowbacku doszło w 1979 roku, kiedy wyległy na ulice tłum przyczynił się do obalenia i ucieczki z kraju Pahlawiego oraz triumfalnego powrotu Chomeiniego. Monarchia upadła, a na jej miejsce w Iranie powołano „republikę islamską”.

Rewolucja Chomeiniego była w istocie rzeczy kontrrewolucją obyczajową; kobiety w Iranie na powrót założyły czadory. W gronie demonstrantów roku 1979 znajdował się młody inżynier Mahmud Ahmadineżad, który idąc ramie w ramie ze swymi rówieśnikami odrzucał reżim uosabiany przez znienawidzoną

policję SAWAK. Późniejszy premier Iranu dokonała zmianę i różnicę jakościową komentował następującymi słowami: „Tak, jesteśmy reakcjonistami, a wy oświeconymi intelektualistami. Wy tymi, którzy chcecie wolności nade wszystko. Swobody skorumpowanego kraju, skorumpowania naszej młodości i wolności, która utoruje drogę dla ciemności. Wolności, która pociągnie kraj w dół”. Ten swoisty triumf okcydentalizmu miał własne uzasadnienie. W pamięci aktywnych politycznie Irańczyków żyło wspomnienie zdrady, podstępu, interesowności, kłamstwa, fałszerstwa i swoście rozumianego krwiopijstwa surowcowego jakim wykazały się zachodnie rządy „gdy Iran postanowił ostatecznie zdjąć ze swych rąk kajdany kolonializmu”. Zdecydowany zwrot w kierunku nie wyjałowionego podglebia jakim były tradycyjne szyickie wartości stanowił pierwszą samo narzucającą się odpowiedź na tak „skażone, modernistyczne” wartości, nawet jeśli nie korespondowały one z utrzymaniem pewnych wolności prywatnych. Umocnienie konserwatywnego skrzydła odbyło się kosztem jednoczesnego osłabienia tendencji demokratycznych i wolnościowych. Środowiska demokratyczne, marksistowskie i anarchistyczne, jakie nadal funkcjonowały w Iranie, choć początkowo poparły rewolucję, szybko zostały zdławione przez islamskie skrzydło ruchu, które zdobyło kontrolę nad służbami i sądownictwem, uzyskawszy w ten sposób monopol stosowania przemocy i narzucania standardów życia. Hasła nacjonalizacji i kontroli nad własnymi surowcami, przywołano na sztandary, ale historycznie łączono je chętniej z osobą Abolghasema Kaszaniego niż rzeczywistym inicjatorem Mossadeghiem, który nie mógł stać się pierwszoplanowym wzorem dla przyszłego teokratycznymi pobudkami, nowego systemu rządów. Próba odgórznej i siłowej implementacji wartości modernistycznych, wychyliło wahadło stosunków społeczno-politycznych w Iranie w przeciwną stronę.

Autorstwo: Damian Żuchowski

Źródło: WolneMedia.net

BIBLIOGRAFIA

1. Ervand Abrahamian, „The Coup: 1953, the CIA, and the Roots of Modern U.S.- Iranian Relations”, New York, 2013.
2. „Operation Ajax”,
<https://eastwestclash.wordpress.com/tag/oil/>
3. Kamin Mohammadi, „The end of a childhood”,
<https://www.theguardian.com/commentisfree/2009/jan/19/iran-revolution-1979>
4. Saeed Kamali Dehghan i Richard Norton-Taylor, „CIA admits role in 1953 Iranian coup”,
<https://www.theguardian.com/world/2013/aug/19/cia-admits-role-1953-iranian-coup>
5. Andrew Glass, „Eisenhower approves coup in Iran”, Aug. 19, 1953,
<https://www.politico.com/story/2018/08/19/eisenhower-green-lights-coup-in-iran-aug-19-1953-788012>
6. Kermit Roosevelt Jr.,
https://en.wikipedia.org/wiki/Kermit_Roosevelt_Jr.
7. Elanie Sciolino, „Eccentric Nationalist Begets Strange History”,
<https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/world/mideast/041600iran-cia-mossadegh.html>
8. William Doherty, „Catastrophic Success”, The Indianapolis Literary Club,
<http://www.literaryclub.org/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/doherty.pdf>
9. Irvin Molotsky, „Kermit Roosevelt, Leader of C.I.A. Coup in Iran, Dies at 84”,
<https://www.nytimes.com/2000/06/11/us/kermit-roosevelt-leader-of-cia-coup-in-iran-dies-at-84.html>

10. „CIA Confirms Role in 1953 Iran Coup. Documents Provide New Details on Mosaddeq Overthrow and Its Aftermath National Security Archive Calls for Release of Remaining Classified Record”, <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB435/>